

היבטים בקליטה ישראל כחברה רבת-תרבותית

חותמה של התרבות על אסטרטגיות למידה של עולים

ראיון עם ד"ר מיכל שליפר

עניין מיוחד ביוצאי אתיופיה

- ראשית, תציגי את עצמך.
- אני ראש תחום שפות במרכז לטכנולוגיה חינוכית ומתמחה בסביבות אורייניות רבת-תרבותיות. הדוקטורט שלי היה הראשון בארץ שבדק השפעות חברתיות ותרבותיות על התפתחות כישורי שיח כתוב של ילדים ובני נוער יוצאי אתיופיה בהשוואה לילדים ממיצב נמוך שלומדים באותו בית ספר. המחקר הזה היה חלק ממחקר בינלאומי גדול, בראשותה של פרופ' רות ברמן (Berman & Verhoeven, 2002), שהיה המחקר ההתפתחותי הראשון על כתיבה של סוגי טקסטים שונים של ילדים עולים. היה רק מחקר גדול מאוד קודם לכן, של לוי, שוהמי, וספולסקי (2003), על כתיבה של ילדים עולים.

ממתי התחלת להתעניין ביוצאי אתיופיה, ובפרט בילדים?

- אני מלווה את יוצאי אתיופיה מראשית שנות התשעים, כאשר הגיעה העלייה של "מבצע שלמה". המרכז לטכנולוגיה החינוכית החליט אז ליצור חומרי לימוד המבוססים על תכנים מתרבות יהודי אתיופיה ולהביא אותם לידיעת כלל האוכלוסייה, כדי להעמידה על תרבותם העשירה, אבל גם כדי לבדוק אם תלמידים עולי אתיופיה מושפעים מתרבות השיח שלהם השונה מתרבות השיח המערבי. ידוע היום שכל אדם לומד באופן אחר ויש לו סגנון למידה משלו (Gardner); והשאלה שעמדה לפנינו הייתה: האם לתרבות יש השפעה על הלמידה. מדוע העניין היה משמעותי יותר לגבי עולי אתיופיה? כי ההבדלים בינם לבין ילידי הארץ בכל הנוגע לשנות לימודים פורמליות היו בולטים יותר. מקרב יוצאי אתיופיה שעלו בשנות התשעים, יותר מ-80 אחוז באו מסביבה לא-אוריינית, כלומר לא קראו ולא כתבו בשפת אמם, ועלתה השאלה: האם העובדה שהם לא היו חשופים לשיח כתוב בחיי היומיום שלהם, תשפיע על הדרך שבה הם ילמדו עברית כשפה שנייה שבה פותחים את הלימוד מיד בטקסט כתוב?

תבניות תרבותיות והשפעתן על דרך הלמידה של ילדי עולים

- כוונתך שהתבניות התרבותיות משפיעות על דרך הלמידה של הילדים, כולל אלה שלא נולדו שם?
- נכון. מסתבר שתרבות השיח, עמדות כלפי למידה ושפה והתנסויות אורייניות רווחות משפיעות גם על בני הדור השני של מהגרים ובכללם גם על עולי אתיופיה. עובדה מדאיגה היא שבני הקהילה שנולדו כאן ועברו את מערכת החינוך הישראלית עדין מגיעים להישגים נמוכים ביחס לכלל האוכלוסייה. נראה שלבני הדור השני ישנה מוטיבציה פחותה יותר ללמידה משיח להוריהם בני הדור הראשון שהגיעו ארצה עם מוטיבציה גבוהה ללמידה. כיצד קרה דבר כזה? מטח [=המרכז לטכנולוגיה חינוכית] התעניין מאוד בהשפעת גורמים מעין אלה גם בקהילות של יוצאי ח"מ [=חבר המדינות העצמאיות] ושל יוצאי קווקז, וגילה הבדלים בהתייחסות לטקסט בקרב ילדים

בעלי הישגים נמוכים בקרב קהילות אלה. בחומרים שלנו, גם הממוחשבים וגם הדיגיטליים (אתרים), פיתחנו את הפגישה עם הטקסט הכתוב בעברית תוך התאמה לקבוצות עולים שונות. מחקר הדוקטורט שלי, שנעשה במקביל לעבודת הפיתוח במטה, התחשב בתרבות של יהודי אתיופיה, גם בהיבט המתודולוגיה וגם בהיבט הפרשנות המחקרית, והוא הביא אותי לראייה מעמיקה יותר של הנורמות, הקודים ותרבות השיח המשפיעים אצלם על למידה בכלל ועל הפגישה עם טקסט כתוב בפרט.

מודעות של מערכת החינוך לקודים תרבותיים ואסטרטגיות למידה ייחודיות

- מה החשיבות שבידיעת הדברים האלה?

הבדיקה של עניין זה היא חשובה, משום ש המורה המיישם דרכי הוראה צריך להתחשב בקודים תרבותיים ובתרבות השיח המשפיעים על אופן ההפגשה של התלמיד עם החומר, על ההחלטות הקשורות במשימות שיוטלו על התלמיד המתמודד עם אותו חומר. היבטים תרבותיים עשויים גם להשפיע על סוג מערכת היחסים שתיווצר עם התלמיד. יש בכך גם כדי להשליך על אסטרטגיות האבחון של התלמידים. מורה הרוצה לבדוק את הידע של התלמיד העולה חייב להכיר את הנורמות ההתנהגותיות של התלמיד העולה, אחרת הוא עלול לפרש התנהגויות מסוימות בדרך שגויה. לדוגמה: היה מחקר של ד"ר ענת סטבנס ואחרים, באוניברסיטת בר אילן, שבדק על איזה סוג של מבחנים נוח יותר לסטודנטים יוצאי אתיופיה לענות מבחנים הכוללים שאלות פתוחות או שאלות רב-ברירה. בדקו את אותו ידע ונוכחו שבתשובות על שאלות פתוחות הסטודנטים יוצאי אתיופיה הצליחו יותר מאשר בתשובות על מבחני רב ברירה, שהן שאלות 'סגורות'. הדבר עורר תמיהה כיצד ה'טכנולוגיה' של המבחן השפיעה. אני כתבתי על עניין זה גם במאמר שפורסם ב**הד האולפן החדש**, 91. גיליתי שיוצאי אתיופיה עורכים בכל סיטואציה תקשורתית 'מבחן אמון'. השלבים הראשונים של מבחן האמון כוללים בדיקה של הכוונות הנסתרות של הנמען. כנראה שבמבחני רב-ברירה, הנבחנים יוצאי אתיופיה עוסקים זמן רב בשאלה מהי כוונת הבוחן בכל אחד מהמסיחים השונים שכתב, ומבזבזים זמן רב על ה'בירור' הזה. בשאלות פתוחות, בירור מעין זה קצר יותר והם מקדישים יותר זמן למציאת התשובה הנכונה. תופעה דומה אפשר לראות גם אצל בעלי ליקויי למידה מסוימים: הם מתקשים לענות על שאלות רב-ברירה, אך עונים היטב על שאלות פתוחות בעל-פה. יכול להיות שהכרות של מאבחנים עם תופעה זו בקרב ילדים ליקויי למידה הביאה להפניית-יתר של ילדים עולי אתיופיה לחינוך המיוחד. ברור שהסיבה להתנהגות דומה זו שונה לחלוטין ואין להכליל מכך שיוצאי אתיופיה הם לקויי למידה.

- מה אפשר ללמוד מכך?

אפשר ללמוד מכך שרמת הציונים עשויה להשתנות מאוד בגלל הדרך שבה בוחנים, בגלל המבחן עצמו ובגלל הבוחן שלא מכיר את דרך התקשורת של יוצאי אתיופיה, ועלול למשל לפרשן שתיקה או אי-תגובה אצל התלמיד כאי-ידע. בעוד שאצל עולי אתיופיה, שתיקה משמעה הרבה פעמים 'אני מסכים איתך', והשמיעה ולא הדיבור מאפיינת את הלמידה. אתן לך דוגמה נוספת. בבדיקות שערכנו בגנים ראינו הבדלים בין ילדים יוצאי אתיופיה לבין האוכלוסייה הוותיקה בהתייחסות להכללות לדוגמה: אני נותנת לילדים בגן הילדים שמות של שלושה פריטים: מכנסיים, חולצה וגופייה. ילד ממיצב סוציו-אקונומי גבוה, יליד הארץ, מיד צועק: בגדים. ילד בן הקהילה האתיופית יגיד: כובע. ומדוע? כי התפיסה שלו היא שהוא צריך

להזכיר עוד פריט דומה לפריטים שכבר הוזכרו. התשובה שלו שונה מן הציפיות שלנו (למושג מכליל), אבל היא אינה מעידה על חוסר הבנה. כך שאין כאן באמת בעיה שכלית. אבל במבחן גיל של הכללות הוא עלול להיתפס כנכשל.

הידללות השפה הביתית עקב דימוי יחוד של האמהרית

- **האם חקרו את העניין הזה?**
- לא עשו על כך הרבה מחקרים, כי עולי אתיופיה אינם אוכלוסייה שמשפת פעולה בנושאים האלה; קשה להיכנס לבתים ולבדוק התנהגויות מעין אלה, כמו-כן קשה לזכות באמון שלהם. לא נעשו הרבה מחקרים, ולכן גם לא ידוע הרבה על כך.
- **את מניחה שיש מערכת גורמים בדרכי החשיבה של ההורים או בדרכי ההתייחסות של ההורים לילדים שמשפיעה על אסטרטגיות הלמידה של הילדים? מה בדיוק משפיע כאן?**
- יש כאן כמה אלמנטים: אופן של חשיבה שהתרבות מעבירה (לרוב באמצעות ההורים); עמדות כלפי שפה ולמידה וכו'; ושליטה במיומנויות של כתיבה ודיבור. כך, למשל, אדם אורייני בשפה אחת רוכש ביתר קלות מיומנות בשפה נוספת. ידוע על תהליך כואב שמתרחש בקהילה האתיופית: ילדים קטנים כמעט אינם חשופים לאמהרית (שפתם של רוב יהודי אתיופיה) בביתם, משום שההורים מנסים לדבר איתם ככל הניתן בעברית, לעתים בעברית קלוקלת. בעקבות הדימוי הנחות שהם סבורים שיש לשפה האמהרית בחברה הישראלית, הם זונחים את השימוש בשפה זאת.

עידוד הישגים באמצעות התערבות מכוונת

- **ואולי הסיבה היא שפשוט ההורים האתיופיים לא מרבים לדבר עם ילדיהם, בשום שפה?**
- זה נכון. אבל עובדה היא שכשהם חיו באתיופיה, למרות מיעוט הדיבור, הילדים רכשו את האמהרית המדוברת. היום, השליטה באמהרית של ילדים יוצאי אתיופיה, שמגיעים לגני הילדים בגיל 3-4, דלה מאוד - באוצר המילים, בתחביר ובפרגמטיקה. הפנייה באמהרית נעשית בדרך כלל רק לזקנים, ואין הרבה שיח בין הזקנים לילדים. כך יוצא שהילדים 'קירחים מכאן ומכאן': מצד אחד, ההורים הפסיקו להשתמש במיומנויות אורליות מפותחות שהיו קיימות בארץ המוצא כמו לספר סיפורים, לשאול חידות, לשחק במילים, ומצד שני הם לא סיגלו לעצמם עדיין מיומנויות אורייניות מקובלות בסגנון ההורות המערבי כמו לספר/לקרוא סיפור לפני השינה, דיבור אינטנסיבי עם הילדים החושף אותם להבדלים בין שפה דבורה לשפה כתובה. השאלה שלי תמיד הייתה וגם המחקרים שאני עושה בעת האחרונה בגני ילדים נוגעים בכך: האם הילדים יוצאי-אתיופיה העולים לכיתה א' מצוידים במיומנויות האורייניות המתאימות, שהן הבסיס לרכישת הקריאה והכתיבה. לצערי, מצאנו הבדלים בשימוש הלשוני בין אוכלוסיות של תלמידים יוצאי אתיופיה לשימוש הלשוני של תלמידים בני המיצב הגבוה.

- **כלומר, שההישגים שלהם נמוכים.**
- כן, בוודאי ביחס למיצב הבינוני-גבוה. התופעה המעודדת היא שבגנים שבהם מתבצעים תהליכי התערבות מכוונים של העשרת השפה, כמו בפרויקט PACT (Parents And Children Together) ואחרים, רואים שניתן להגיע להישגים בגנים, אבל מגיעים להישגים דומים להישגי

הילדים באותם גנים שבהם הם לומדים, כלומר להישגים של ילדים ממיצב סוציו-אקונומי נמוך ששפתם דלה ביחס לשפה של ילדים ממיצב בינוני-גבוה. לכן מתעוררת השאלה: איך להביא את שתי האוכלוסיות גם הילדים יוצאי אתיופיה וגם ילידי הארץ ממיצב נמוך להישגים הראויים.

אז מה ניתן לעשות? הלא את הבית קשה מאוד לשנות...

נכון, אבל אין ספק, גם לפי המחקרים שמתפרסמים כיום, שלבית הספר, למערכת החינוך הפורמלית, יש כוח עצום. אפשר ללמוד על הכוח הזה מכך שבשנות התשעים, הזכאות לתעודת בגרות אצל יוצאי אתיופיה הייתה אחוזים בודדים בעוד שהיום היא מגיעה ל-51.4% בהשוואה ל-70.4% באוכלוסייה הישראלית הכללית. משתמע מכך, לדעתי, שבעזרת התאמה של תוכניות לימודים לתרבות השיח של הקהילות השונות, העשרת הידע של מורים לגבי נורמות וקודים של יוצאי אתיופיה והתחשבות בצורת הלימוד המועדפת עליהם, נוכל להעלות באופן ניכר ומשמעותי את הישגי הילדים ובני הנוער.

הם בדרך כלל נחשבים לבעלי מוטיבציה גבוהה.

זה נכון, אבל בשנים האחרונות אפשר לראות בחטיבות הביניים ובתיכונים שינוי גדול בעמדות של ילדים ונוער של יוצאי אתיופיה. הם מושפעים מהקשיים שהם מבחינים בהם אצל אחיהם ואחיותיהם הגדולים, שסיימו לימודים, גם גבוהים, ולא הצליחו להתקבל לעבודה מתאימה. כלומר, שיש שחיקה אצלם במידת השכנוע שלימודים גבוהים הם המכשיר לניוד חברתי.

איך את אישית מנסה לגרום להעלאת המודעות לאסטרטגיות ולקודים של יהודי אתיופיה?

מה שאני מנסה בהרצאות שלי לעשות: מצד אחד, ללמד את הקודים והנורמות החברתיים שיוצאי אתיופיה כל כך רגישים להם, ושהמורים צריכים להיות מודעים להם, ומצד שני, ללמד כיצד ניתן ליישם הוראה דיאלוגית עם קבוצות עולים שונות. יחד עם זאת, חשוב לזכור שעם השהיה בארץ דברים משתנים בקרב המלמדים והלומדים כאחד. יש לבחון כיצד הדברים משתלבים בתוכנית הלימודים ומשפיעים על מערכת היחסים בין המורים לתלמידים.

אבל אולי אסטרטגיות הלמידה האופייניות להם דווקא מכשילות אותם?

אתן לך דוגמה איך דווקא חוזק יכול להכשיל. כשבדקתי את האופן שבו מתמודדים הילדים יוצאי אתיופיה עם טקסטים, הבחנתי שקל להם מאוד להפיק ולהבין רעיון מרכזי. ומדוע? משום שהתקשורת בין יוצאי אתיופיה מבוססת במידה רבה על סיפור מעביר מסר, שהשומע צריך להבין מהר ככל האפשר את הרעיון המרכזי בו. כך שמשלב מוקדם מאוד בחיים הם מאומנים במציאת 'הרעיון המרכזי'. אבל בתרבות המערבית הבנת טקסט דורשת גם הבנת הפרטים התומכים ברעיון המרכזי, ולפרטים האלה הם מתייחסים פחות כי בתקשורת אורלית מה שחשוב הוא עצם העברת המסר.

האם יש הבדל אצלם בין הבנת טקסט עיוני להבנת נרטיב?

כן, הבנת הטקסט העיוני היא פחותה, אבל ההבדל הזה קיים בקרב כל האוכלוסיות, רק שאצל יוצאי אתיופיה הוא ניכר יותר, משום שהם חשופים פחות בביתם לשמיעה של טקסטים עיוניים,

כמו למשל קטעים מאנציקלופדיה, הסברים כיצד להפעיל מכשירים, בישול בעקבות קריאת מתכונים, כתיבת הזמנות ועוד. אבל זיהוי פרטים התומכים ברעיון המרכזי היא אסטרטגיה נלמדת בדרך כלל באמצעות הוראה ישירה. לרבים באוכלוסייה קשה ללמוד אסטרטגיה זו רק כתוצאה מחשיפה לסוג זה של טקסטים. הם נזקקים לתיווך של מבוגר על מנת להבין אותם.

כלומר, שאת מלמדת את המורים לא רק איך להשתמש באסטרטגיות הלמידה האופייניות ליוצאי אתיופיה אלא גם איך להשלים את מה שחסר.

נכון. כי תפיסתי היא שהם צריכים לשלוט בתרבות השיח המערבית. שליטה במיומנויות אורייניות מערביות הן המפתח להמשך הדרך ללימודים גבוהים. היה אגב בעבר בארצות הברית ניסיון להתבסס בעיקר על תכנים ותרבות שיח שהתלמידים מביאים איתם מתרבויות-המוצא שלהם. ניסו ללמד ולבחון תלמידים אפרו-אמריקאים ב-Black English. התוצאה הייתה שכשהתלמידים ניגשו לבחינות כניסה לאוניברסיטאות, הם נכשלו כי הם לא שלטו באנגלית הסטנדרטית האמריקאית. לכן תפיסתי היא שעלינו לבדוק במה כוחם של התלמידים יוצאי אתיופיה ובמה חולשתם, להתחשב בתרבות השיח שלהם ולהשלים את מה שנחוץ על מנת להצליח בלימודים פורמליים בהוראה ישירה.

דהיינו?

הייתה בעבר בארץ תפיסה, שחשיפה בלבד של הילד לסביבה אוריינית 'תעשה את העבודה'. אבל לדעתי זאת שגויה. את ההוראה הישירה צריך להכניס גם לעבודה בכיתה, גם לעבודה המערכתית הבית ספרית וגם לתהליכי העבודה הארציים הכלליים. כלומר, על המדינה להבין שהיא צריכה לעצב כמה תהליכים שיסייעו למורה בעבודתו בכיתה. לדוגמה: אם לא תהיה תוכנית לימודים להוראת עברית כשפה שנייה, תוכנית שתציג באופן ברור את האסטרטגיות, הסטנדרטים ודרכי ההוראה המתאימים, המורה לא יידע מה לעשות בכיתה. לצערי, עד היום אין בנמצא בישראל תוכנית כזאת ולשמחתי אני יודעת שהיא נכתבת בימים אלה. בציונון מבחנים סטנדרטיים ומבחני בגרות חייבת להיות התחשבות בעובדה שלגבי ילדים עולים ולעיתים אף בני עולים, העברית היא בעצם שפה שנייה.

עברית כשפה שנייה לילידי הארץ

אבל לגבי הילדים שנולדו בארץ הוא הגיעו אליה בגיל רך אין מדובר בעברית כשפה שנייה!

לגבי רובם, כן. מחקרים מראים שכדי להגיע לרמת שליטה ילידית בשפה יש צורך בשמונה שנים של חשיפה לשפת המקום, ובמקרה של יוצאי אתיופיה יש צורך באחת עשרה שנים.

כוונתך שילדים שנולדו בארץ והוריהם דיברו בבית יידיש, גרמנית או ערבית או כל שפה לא-עברית אחרת, העברית הייתה לגביהם שפה שנייה?

כן. אפשר להגיע לרמת שליטה ילידית בשפה שנייה אם מתחילים את הלימוד לפני גיל חמש, אך עדיין מדובר בשפה שנייה. מה שמוזר בעיני הוא שבמדינת ישראל, שקולטת עלייה מיום היווסדה ועוד לפני כן, אין מוסד אקדמי המכשיר מורים כיצד יש ללמד עברית כשפה שנייה, גם לילדים וגם למבוגרים.

- **יש קורסים בנושא הזה בחוג לתקשורת באוניברסיטה העברית, במכללה למורים על שם דויד ילין בירושלים...**

- כן, אבל זה לא מאורגן בתוכנית מסודרת, זה לא ממש 'מסלול'. בארצות קולטות הגירה, כמו ארצות הברית, קנדה, אוסטרליה, הוראת האנגלית כשפה שנייה היא דיסציפלינה, שניתן לרכוש בה תואר. כאן בארץ הוראה כזאת אינה נחשבת לדיסציפלינה. התפיסה השלטת היא שאם העולה/המהגר יישב בקרבנו, יאזין לנו ויעשה מאמץ, הוא יהיה כמוני. ותכופות זה לא קורה...

הכרח בהפליה מתקנת

- **את מצדדת בהפליה מתקנת לילדי יוצאי אתיופיה?**

- בהחלט. אני חושבת שמי שלומד עברית כשפה שנייה, צריך לזכות בהתחשבות מיוחדת במבחן הפסיכומטרי של הכניסה לאוניברסיטאות או אפילו להיות פטור מן המבחן הזה. לא כל האוניברסיטאות בארץ לוקחות את העניין בחשבון. המבחנים הפסיכומטריים הם תלוי-תרבות, וההצלחה בהם היא תלוית-תרבות. אז אם בא צעיר שאינו יליד התרבות המקומית ואינו דובר עדיין שמונה שנים את שפתה, צריך לזכות אותו בהפליה מתקנת - למשל, כניסה לשנה הראשונה והשנייה של לימודים באוניברסיטה ללא מבחן כניסה. דוגמה אחרת: שמעתי מתלמידי תיכון עולים שמצפים מהם אחרי שנתיים בארץ לדעת עברית כמו יליד הארץ. מה שמגוחך במיוחד הוא שלדעתם בחינת הבגרות בשפה העברית לילדי עולים קשה יותר מהבחינה הרגילה.

- **איך זה קורה?**

- זה קורה, כי ברמה הארצית עדיין לא גובשו הסטנדרטים בשפה לתלמידי עולים. אני יודעת שהראמ"ה [=רשות ארצית למדידה והערכה], בראשותה של פרופ' מיכל בלר, עושה מאמצים לגבש סטנדרטים לעברית כשפה שנייה ולבנות מערכת מבחנים הלוקחים בחשבון את שנות השהיה של העולה בארץ והשימוש בשפה העברית שהוא עשה. יחד עם זאת, אני רוצה לטעון שעיצוב סטנדרטים בלי ללמד את המורים על קודים ונורמות של הקהילה ועל תרבות השיח של הילדים העולים, משמעו שעשינו צעד חלקי בלבד. אינני רואה מספיק באוניברסיטאות ובמכללות לימוד של תרבות המוצא של העולים כהיבט משפיע על ההוראה. והלא כל מורה פוגש בעולה, וכל מורה הוא גם מורה לשפה במובן זה או אחר, ולכן הוא צריך לדעת תכנים קשורים באוריינות ותכנים הקשורים בתרבות. לדעתי, הידע בנושאים האלה חייב להיות משולב בהכשרה של כל מורה, משמע ששום מורה לא יקבל תעודת הוראה בלי הידע הזה. כיום אולי זה נחשב רצוי, אבל לא בגדר חובה.

רגישות לדירוג ולעימותי 'אתם-אנחנו'

- **מדוע יוצאי אתיופיה רגישים ו'סגורים' כל כך?**

- עולי אתיופיה מגלים רגישות מדהימה לפגיעה בכבודם. הפרשנות שלהם לפגיעה בכבוד שונה משל החברה הישראלית. פגיעה בכבוד היא כל אמירה שמשמע ממנה: אתם 'שונים', 'שונים בדירוג'. כך קרה שבבית ספר מסוים הורים יוצאי אתיופיה סירבו לרשום את ילדיהם לכיתה א-שלישית (א/3). כשחקרתי אותם מדוע הם מסרבים לרשום את ילדיהם לכיתה הזאת, הם אמרו לי ש'שלוש' משמעו שהילדים שלהם נמצאים במקום טוב פחות מזה שנמצאים בו הילדים בכיתות אחת ושתיים... ברור שתגובה כזאת נובעת מאי ידע, מאי הכרת המערכת, אבל

היא מעידה על רגישות עצומה לכל ניסיון 'לדרג' אותם במקום נחות, ולא תמיד אנחנו מבינים בהקשרים כאלה מדוע הם נפגעים.

מה הבסיס לקביעות שלך?

הדברים שאני אומרת אינם מבוססים על מחקר אמפירי אלא על התנסות רבה שלי ושל עמיתי. יש לי חשש, על כן, שדברים מסוג שאמרתי לעיל ייחשבו פוגעים בעיני בני העדה, משום שאני קובעת שאכן הם 'שונים'. אבל שוני זה אינו משמעותו פחות יותר. איני מתייחסת לשוני כאל בעיה. השוני יכול להיות גם יתרון, כי למשל יש אצלם יכולת, כפי שאמרתי, להגיע מהר לרעיון המרכזי. לעומת זאת, השוני בעניין ההכללות מהווה קושי. קושי יכול גם להיווצר בנושא של הצגת שאלות. אצל עולי אתיופיה המסורתיים מציגים שאלה רק למישהו שבטוחים שהוא יודע את התשובה. יש פה יכולת פרגמטית מפותחת מאוד לשער את טיב ידיעותיו של הזולת, אבל ההתייחסות הזאת גוררת מצב שילדים הם אינם מתנסים מספיק בשאלת שאלות. ילדים יוצאי אתיופיה שמגיעים לבית הספר הם בעלי ניסיון פחות מאחרים בניסוח שאלות ובשימוש בהן כלפי מבוגרים.

במה וכיצד משפיעה תרבות הארץ החדשה

אבל הלא כילדים הם מתחככים הרבה בילדים אחרים. זה לא משפיע עליהם?
זה בוודאי משפיע. עובדה שבשנות התשעים דיברו, למשל, על כך שילדים יוצאי אתיופיה לא מסתכלים למבוגר בעיניים. התופעה הזאת כמעט שנעלמה: הם מסתכלים בהחלט בעיניים, הם מתחצפים, לעתים אין להם גבולות כי הם לא יודעים היכן הגבולות... כלומר, הם בהחלט הסתגלו ולמדו מההתנהגות של הילדים האחרים. לעומת זאת, תרבות השיח שדיברנו עליה עשויה להישאר אצל מהגרים אפילו שלושה דורות. למשל, דוגמה מהתרבות הקווקזית: בתרבות זו נהוג להגיד דברים בצורה מפורשת, ניסוח של דברים בצורה עמומה אינו מקובל. הכול צריך להיאמר במפורש, 'על השולחן', כולל כל הפרטים. אני מכירה דור שלישי של יוצאי קווקז, שהם כבר פרופסורים או מפקחים או עוסקים בתוכניות לימוד, והם נוהגים בגישה הזאת של אמירה מפורשת, של 'פירוק לגורמים של כל טקסט וכל מסר'. אני בכוונה לא מדברת על מנהגים חיצוניים, על לבוש, או על פולקלור, אלא על דרכים לנסח דברים ולתקשר, על עמדות, ודווקא הן מתמידות. אי אפשר להתעלם מהבעיה, שעולים וילדיהם לעיתים מתקשרים אחרת מאיתנו. להתעלם מהבעיה ולהגיד 'הם שווים, כי הם נולדו פה', זאת בעצם אותה התנשאות כמו לומר שהם חסרי יכולת. האמירה הזאת משמעה שהעוסקים בקליטתם ובחינוכם של עולי אתיופיה אינם מוכנים לחולל שינוי בדרכי עבודתם ולהתייחס לצדדים הייחודיים של העולים.

נוסטלגיה ואידאליזציה של החיים באתיופיה

איך את מסבירה את האידאליזציה של החיים באתיופיה שמוצאים אצל משכילים מבני העדה, ודווקא אצל כאלה שהצליחו בחברה הישראלית וזכו למשרות נכבדות ולתארים אקדמיים מתקדמים (כמו שניכר במאמרים של דויד מהרט ויעקב מלקמו שפורסמו ב"גדיש", ו)?

אני חושבת שרק אלה החיים בקרב העדה ללא התנשאות וללא רחמים, אלה המסוגלים להאזין ללא שיפוט לסיפורים, להריח את הריחות, לשמוע את הצלילים משם, מארץ המולדת, ולחוש בגעגועים, יכולים אולי להתחיל להבין את ההאדרה שעליה אתה מדבר. הייתי אומרת שאפשר

לחוש אצלם את הגעגועים לערכים שקשורים ביחסי אנוש ובמיצוי ההנאה מהחיים, שהיו להם באתיופיה. הם מאוד מתגעגעים לשקט שהיה שם, לסדר ולבהירות שהגדירו שם את יחסי האנוש, לקצב. בעיקר הם מתגעגעים לקצב המיוחד... היה כנראה משהו בתוך מערכת היחסים הבין-אישיים והלכידות החברתית שהם איבדו לחלוטין.

אבל יש בכל זאת משהו מוזר בכך שאדם שהתערה בחברה הישראלית חש געגועים למדינה שבה, לגרסתו, הממשלה לא התערבה כמעט בחיי הפרט. הרי אי-ההתערבות הזאת הייתה בעצם אי-אכפתיות לגורל האזרחים, אי אספקה של שירותים מסוג שאנחנו רגילים בהם.

נכון. אנחנו נותנים דעתנו בעיקר על תנאי החיים החומריים הקשים שהיו שם ועל מערכת היחסים הרודנית של השלטון. אבל הם מתגעגעים לסוג של תחושת שליטה שהייתה לפרט, בעיקר על פרנסתו ועל מערכת היחסים עם האחרים. מה שהפרט עשה 'זה מה שהיה לו'; אף אחד לא היה אשם בכישלוננו לפרנס את משפחתו או לשמור על כבודו, ואף אחד לא היה חייב לתת לו משהו. התחושה של 'מיקוד שליטה פנימי', של מסוגלות אישית בכל הנוגע לתחומים אלה, הייתה חלק מהתחושה של הערך העצמי שלהם. הם חיו בתחושה של 'מה שאני עושה, זה מה שאני מקבל', וזה שונה מן התחושה של אדם החי בחברה ביורוקרטית וחש תכופות כ'בורג חסר ערך'. הם היו בטוחים בעזרה ההדדית שקיבלו מהמשפחה המורחבת - מחברי הזמד, ומהתחושה שזו זכות לכבד את האחר, לא חובה כפי שנהוג אצלנו. אצל המבוגרים יש געגועים למסגרת המשפחתית, שבה ברור מי קובע ומי יודע, מסגרת שהתערעה בארץ. יש בהם, לעומת זאת, גם כאלה המודים שהם מקנאים ביכולת ההבעה העצמית של ילדיהם בארץ. כך, למשל, התוודה סטודנט אתיופי לאחר שיחה עם סטודנט ישראלי שסיפר על אירוע משפחתי: 'אני לעולם לא אוכל לדבר עם אבא שלי כך, אני לא יכול לכעוס עליו; ואני מרגיש שזה מעכב אותי'.

מה יודעים מן המחקר על התערות של השכבה המצליחה בחברות שבהן לרוב יש עדיפות יוקרתית מובהקת?

נעשו מחקרים על אפרו-אמריקאים ואני לא משווה את האפרו-אמריקאים בארצות הברית עם האתיופיים, כי זו בפירוש לא אותה חברה, ובכל זאת אפשר להסתמך על מחקרים שנעשו שם - והתברר שדווקא 'הפחד מהצלחה' משפיע על בני מיעוטים, משום שהמצליחים ביניהם מוצאים את עצמם מנותקים מן החברה המקורית שלהם; וזאת בניגוד למה שסברו קודם - שפחד מכישלון גורם למיעוטים חסרי השכלה או חסרי כוח שלא להתקדם. לכן אולי לא מפליא ששומעים דווקא מיוצאי אתיופיה שהצליחו בחברה הישראלית, קולות של נוסטלגיה, משום שהם שילמו מחיר נפשי כבד בעד הצלחתם-התנתקות מחברת המוצא שלהם. אפשר להשוות זאת אולי גם לתלמידי פנימיית בוואר, שהובאו לתיכון בירושלים מעיירות הפיתוח, ורובם היום הגיעו לעמדות גבוהות בחברה הישראלית. גם אצלם אפשר לשמוע טרונות על הניתוק מחברת המקור שלהם, מדרכי ההתנהגות ושיח שלה.

עיקרי השינויים הנדרשים

א. השינויים הנדרשים בהוראה לעולי אתיופיה

- בתחום הספציפי של הוראת שפה שנייה - מהם עיקרי הרעיונות שלך?

- נתחיל ב

א. **שינוי העמדה כלפי השפה הכתובה.** בשפה הכתובה יש בעצם שתי מערכות: הכתיבה כמערכת כתיב, והכתיבה כמערכת שיח. היום התשובות אצל נוער ישראלי ממיצב נמוך, ובמידה רבה גם אצל נוער יוצא אתיופיה, קושרות את הצורך לכתוב בעניינים אינסטרומנטליים-פרגמטיים, ובני הנוער ממשיכים גם כמבוגרים להחזיק בדעה שכתובה מיועדת בעיקר לענות על שאלון, לענות על תשובות של המורה וכיוצא בזה. הייתי רוצה שגם המבוגרים בקרב עולי אתיופיה, שלא הייתה להם התנסות בכתיבה, וגם שאר יוצאי אתיופיה, יבינו שלכתוב חשוב לשם חשיבה, לשם הבעה עצמית, ושלכתוב חשוב כדי ליהנות (אם כי לגבי הדבר האחרון אני ספקנית, כי הוא לא קרה גם בקרב הישראלים הילידים...). כלומר, חשיבותה של הכתיבה היא עניין שצריך ללמד; זה לא יקרה מאליו בעקבות המפגש עם הטקסט הכתוב, עם עולם הכתיבה. העניין עשוי להיקלט רק אם תיעשה הוראה ישירה שלו. אז אם אתה שואל מה המסר שלי: המסר הוא שצריך להעמיד את התלמידים על המשמעות והחשיבות של השפה הכתובה לאדם אורייני בחברה המערבית. ואת זה צריך להכניס לראש מגיל אפס.

ב. המסר השני: **הצורך להפגיש את הילדים, מגיל רך, עם סוגים שונים של טקסטים,** ובעיקר טקסטים לצורך למידה, דהיינו הטקסט העיוני. חשוב ביותר לחזק מגיל רך את אסטרטגיות הקריאה, ההפקה של משמעות וההבנה של טקסטים בעלי אופי עיוני. אפשר להגיע לדברים האלה על ידי לימוד הפרקטיקה, דרכי הביטוי/ההפעלה של השפה המדוברת, תוך השוואתה עם הפרקטיקה של השפה הכתובה.

ג. עניין נוסף: **חיזוק מיומנויות הדיבור, ההבעה בעל פה.** מאחר שעולי אתיופיה אינם נוהגים להרבות בדיבור, כדרך תקשורת, צריך לעודד את השליטה שלהם במיומנויות הדיבור, ולהסביר את אפיוניו השונים של הדיבור בסיטואציות שונות. צריכות להיות לשם כך תוכניות מובנות היטב המיועדות לפיתוח הדיבור-מכוון-הסיטואציה בקרב יוצאי אתיופיה.

ד. בהוראת שפה למבוגרים, צריך להיות ייחוד משמעותי בדרך ההוראה לעולי אתיופיה: **צריך לצאת מנקודת המוצא של השפה המדוברת בפהם,** לעבור ממנה לדיבור בעברית, ורק אחרי להביא אותם לרכישת השליטה בקריאה ובכתיבה משמע, להיכנס לעולם הכתב.

ה. צריך לטפח את ההיכרות של עולי אתיופיה עם **משימות מרובות כיווני חשיבה** או מרובות תשובות אפשריות, דבר שפחות מוכר להם מתרבותם.

ב. השינויים הנדרשים בהתייחסות החברה הקולטת

בד בבד יש משימות המוטלות עלינו בקשר אליהם:

א. **לשמר את היכולת הנרטיבית המיוחדת של עולי אתיופיה,** שלצערי הולכת ונעלמת. אין היום בארץ שום מרכז, חוץ מאסע"י בחיפה, שמשמר מסורות סיפור של עולים. צריך לגלות ולשמר את היכולת הזאת.

ב. כל ילדי ישראל **צריכים ללמוד את תרבות עולי אתיופיה** כחלק מתוכנית הלימודים. אפשר לראות שכאשר עולי אתיופיה קוראים טקסטים שקשורים בתרבותם או נתקלים במושגים שקשורים בתרבותם, הישגיהם עולים מאוד. לדעתי, צריך לשלב בתוכנית הלימודים את הסיפורים על אבא גברהנא, לצד הסיפורים על הרשלה מאוסטרופולי.

ג. **צריך לשמר את השפה האמהרית.** יש בחינת בגרות באמהרית, אבל אין מילון רחב היקף

לשפה הזאת. ד"ר אנבסה טפרה, המפמ"ר להוראת האמהרית, אסף במסגרת עבודתו במטח בעבר 20,000 ערכים באמהרית עם מקבילותיהם בעברית, אבל שום מו"ל או מוסד בישראל לא מוכן לערוך ולהדפיס את המילון הכולל את הערכים האלה, בטענה שזה לא ייקנה, שהאוקלוסייה דוברת האמהרית אינה קוראת ואינה צורכת ספרים. אבל הלא יש לנו אחריות כלפי האמהרית שבפי היהודים יוצאי אתיופיה!

חיונית היערכות חינוכית-חברתית בטרם משבר

א. שינויים באולפן

- נתייחס אולי באופן ספציפי להוראה למבוגרים. הם הרי באים לאולפנים פחות או יותר 'מעוצבים'. כאן כבר תוכניות לימודים מגיל הגן לא ישנו.

- במסגרות של הוראת העברית למבוגרים יכול להיות שסדר ההוראה צריך להיות אחר מהמקובל. צריך לצאת מנקודת המוצא של היכולות האורליות הגבוהות של העולים מאתיופיה, להתוודע לחשיבותן ולפתח את המיומנויות האורליות בעברית לפני הקניית הקריאה והכתיבה. אני חושבת שבמשך שנה שלמה באולפן צריך רק לדבר ולתרגל את הדיבור עם העולים מאתיופיה. כמו-כן יש לחזק אצלם את המודעות לגבי הדרכים והסיבות לרכישת העברית על ידם.

- אבל כל האולפן לעולי אתיופיה נמשך פחות משנה, עשרה חודשים, וגם זאת פריווילגיה מיוחדת שהם מקבלים.

- אז אני אומרת שצריך להאריך את האולפן לעולי אתיופיה ליותר משנה. הם צריכים להסתגל לכל כך הרבה דברים, והפגישה עם עולם הכתיבה שאינו מוכר להם היא קשה מאוד. לכן אין די בשנה אחת ללימודים לעולי אתיופיה. לדעתי, זאת חובתה של המדינה. אני לא מכירה מחקר המראה על הצלחה גדולה של הוראת העברית לעולי אתיופיה בחינוך מבוגרים. כדאי לבדוק היטב מהם ההישגים שאליהם הם הגיעו בעשרת חודשי הלימוד שניתנו להם.

ב. ילדים ונוער בפוטנציאל סיכון

- היכן את מזהה בעיות נוספות אצל עולי אתיופיה?

- אני מזהה קבוצה בעייתית אצל הילדים בחטיבות הביניים. אני רואה ירידה גדולה מאוד בהישגים אצל ילדים יוצאי אתיופיה בגילאים האלה. אני רואה ירידה בהזדהות שלהם עם החברה הישראלית. אני רואה הצטרפות לחבורות פשע, אני עדה להתאבדויות אצל בני נוער ולרישום יורד והולך לתיכונים עיוניים. כלומר, מדובר בקבוצה שצועקת 'הצילו!' צריכה להיות כאן פעילות משולבת של הוראה וטיפול סוציאלי ונפשי, כלומר טיפול הוליסטי ש'יתפוס' אותם לפני שתבוא ההידרדרות. כי בתקופת הגיוס לצבא הטיפול הוא כבר מאוחר מדי. יש היום פעילויות ספורדיות, מקומיות, של עזרה לנוער יוצא אתיופיה, אבל אין טיפול מקיף שיוזמת ומבצעת המדינה. אני מוקירה מאוד את הפעילות של הג'וינט, אבל אינני חושבת שמוסדות פרטיים צריכים לקבל על עצמם את הטיפול ביוצאי אתיופיה. לכן אני חושבת שיש צורך בחשיבה מערכתית של המדינה לגבי הפעלה משולבת אצל נוער עולה מאתיופיה של לימודים, עבודה סוציאלית וטיפול ייעוצי. אלה עשויים להביא לשינוי בעמדות שלהם ולתמוך בהשתלבותם.

- מיהן האוכלוסיות הבעייתיות ביותר בקרב עולי אתיופיה?

- אני מזהה שתי אוכלוסיות גדולות: 'דור המדבר', הזקנים, המשלמים את המחיר הכבד של העלייה; והשנייה אוכלוסיית המתבגרים. כפי שאמרתי קודם לכן, לדעתי, משרד החינוך לא צריך להדיר את עצמו מטיפול בהורי התלמידים, והטיפול הזה צריך להינתן במסגרת בית הספר, לא במסגרות נפרדות של מבוגרים. גם כך הילדים וההורים יוצאי אתיופיה מנותקים למדי זה מזה. צריך להכשיר כוח אדם לעריכת פעילויות משותפות של הורים וילדים.

ג. ניצול משאבים חברתיים-חינוכיים קיימים

- **איך היית מגדירה בתמציתיות את טיב השינוי שצריך להתחולל בחברה הישראלית ביחס לעולים מאתיופיה?**

- חשוב שהחברה הישראלית תכיר בהון האנושי והתרבותי של יוצאי אתיופיה ותסגל לעצמה חלק מהערכים ומהמסגרות החברתיות והתומכות שהם הביאו עמם. לדוגמה: את המסגרת המופלאה של ה"מוחבר", שבה חברי המשפחה המורחבת עוזרים זה לזה בתמיכה נפשית וחומרית; את המוסד הנפלא של השמגלוץ השופטים הפנימיים האמונים על פתירת בעיות וסכסוכים במשפחה.

החברה של יוצאי אתיופיה היא מתנה שניתנה לחברה הישראלית. הם המראה האמורה לשקף לנו את עצמנו, את היחס שלנו לאחר. אנחנו חייבים להכיר ולהוקיר אותה. אני מקווה שנשכיל לנהל עם עולים אלה ואחרים דיאלוג ממושך על המשותף לכולנו ועל הייחודי לכל קהילה. דיאלוג מעין זה יחייב עריכת שינויים הדדים בערכים, בנורמות, בקודים, בדרכי החברות, העבודה והתקשורת הבין אישיים. רק דיאלוג שכזה, על פי אמונתי, עשוי להעלות את כולנו על דרך מוסרית שתרחיק אותנו ממעגל האלימות, יחזק את החברה, יסיר את הפחד והבורות ויכניס במקומו שיח בין שווים על עמדות, ערכים, זהות ומהות.